

magánhangzóval: *célül* stb.; hasonló, nem normatív változatok előfordulnak még nyelvbotlásokban).

(v) Triviálisan igaz, hogy a mai magyar hivatalos névadásban általános vezetéknev+keresztnev eredetileg és normatív módon olyan szó szerkezet, amelyben a jelzői szerepű vezetéknev mindig hangsúlyos mint a jeltárgy egyedi, konkrét és perszonális azonosító elemének hordozója.

• (vi) A szinguláris terminusok egy kis halmazát, amely egyedi, konkrét és szakrális fogalmakat jelöl, nemritkán rendhagyó írásmód különíti el a szókészletben (így nagybetű, hagyományos írásjelhasználat, mint német *Thron*, román *Român(ia)* és származékaik stb.). Egy részükben, kiegészülve fiziológiai jelenségek megnevezésére szolgáló szavakkal, morfológiai paradigmaváltás tárgyai (szakrális: *sr* [főnév] – mély → magas toldalékolású; fiziológiai: *tát-* – felszólító módban szabályos *táss-*, mint *lát/láss* → *táts-*, és l. még egyes testi szükségleteket jelentő igék hangrendi váltása).

A fenti jelenségek közös eleme a kiemelés: valamely egység kiemelése az érvényes paradigma rendjéből, amelynek háttérben speciális, jelentéstani elkülönítés igénye áll fenn. (A (iv) tételben említett generalizálás viszont ellentendenciaként értelmezhető.) A vezetéknevek szervesen illeszkednek ebbe a sorba. A (ii) pontban említett írássajátsággal kapcsolatban ennél fogva – és különös tekintettel a vezetéknev normatív hangsúlyos voltára (ld. (v) pont), valamint az okmányok dokumentum értékű, betű szerint pontos írásának követelményére, amelynek háttérben "feszített" artikulációnak kell állnia – fölmerül az a lehetőség is, hogy abban tényleges ejtési mozzanat leképezését lássuk. Kissé szélsőséges megfogalmazásban azt is mondhatjuk, hogy a vezetéknevek végső soron morfológiailag mindig rendhagyók. Ha azonban olyan paradigmába sorolódnak, amely nem tartozik kötelező fonológiai folyamat hatálya alá, erre nem derül fény. Ha így van is, mindenesetre tény, hogy "erős" fonológiai szabály, mint az alsó nyelvállású magánhangzók morféma végi nyúlása (vö. *Kozma/Kozmát*) vagy az egy mássalhangzós formatívumok kötőhanggal való kapcsolása (vö. *Baráth/Baráthot*) nem adható fel.

SENDE TAMÁS

Szentesi ragadványnevek az 1857-es népösszeírás jegyzéke alapján

Szentes Szolnok és Szeged között, Csongrád közelében, a Tisza jobb partján fekvő város. Népességének döntő részét a török idők után betelepült református és betelepített katolikus lakosság tette ki.

Szülővárosom családneveivel, az írásban is rögzült (és csak szóban terjedt) ragadványnevekkel gyerekkoromban, az ötvenes években ismerkedtem meg. Szentesről elköltözve, alkalomadtán az országot járva, a városra jellemző neveket

hallva – például: *Dósai, Rúzs Molnár, Vecseri Szabó, Kanász Nagy* – az otthonosság érzetét keltették bennem.

Az egy-egy településen, így Szentesen is gyakran előforduló családneveket az elébe vetett jelző tette újból egyedivé. Ezek egy része írásban is rögzült. Csak sajnálhatjuk, hogy generációk során át használt ragadványnevek "tulajdonosait" vagy családtagjait anyakönyvezéskor lebeszélték a kettős vezetéknév használatáról. (Erre a XX. század elejéről vannak adataink.) Így például a *Kőteleki Nagy* és *Inokai Tóth* családok tagjai valamikori származási helyüket jelölő nevüket elvesztve, beolvadtak a *Nagy*-ok és *Tóth*-ok tömegébe. Ezáltal nyelvi, névtani kifejezőmódunk gazdagsága is csökkent.

A lehetséges történeti források közül az 1857-es népösszeírás háztulajdonosairól, egyben családfőről készült jegyzéket (CsMLSzF1 Szentés város Tanácsának iratai. Népösszeírás 1857., 1870. Az utóbbira esetenként utalok. A továbbiakban az 1857-es jegyzékként, illetve az 1870-es összeírásként jelzem) használtam föl Szentés ragadványneveinek bemutatására. (A történeti források feldolgozására HAJDÚ MIHÁLY előadása hívja fel a figyelmet: HAJDÚ MIHÁLY, Személynévkutatásunk helyzete és feladatai: Név és társadalom. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és RÁ CZ ENDRE. Bp., 1981. 17–32. Történeti forrásanyagot dolgoz fel például MOLNÁR AMBRUS, Békés város történeti család- és ragadványnevei: Békés város néprajza. Szerk. DANKÓ IMRE. Békés, 1983. 179–251).

Az alábbiakban a jegyzéken található ragadványneveket a családnevek alatt rendezve mutatom be, tehát például *Balog(h) Szabó* a *Szabó* alatt szerepel.

Aradi: Kiséri; Balog: Csákó, Mecs, Mets, Páhi, Sz. (Az Sz. lehetséges feloldása az 1870-es összeírás alapján *Szépe*.); *Bandi: Kis*, illetve *Kisbandi*; *Barta: Pirók* (kétféle írásmóddal fordul elő, az egyik *Pirók Barta*, a másik *Barta [Pirók]*. Az utóbbi esetleg már a nem rendszeres használatot jelzi); *Buzi: Kovács; Berta: Török; Bíró: Gyevi, Serkédi, S.; Borbély: Csöre; Csák: Garai, Györi; Cseh: Fekete; Dobos: Gál, Kanfi, Rúzs; Dongó: Csákány, Pintér; Dudás: Szarvasi; Erdei: Borsos, Kis; Farkas: Molnár, M.; Fekete: Solymos, Tési; Gál: Györi; Gazsi: Mészáros; Horváth: Kanfi, K., Liba; (József): Sipos; Kis(s): Csuka, Debreczeni, Felső, Kövér, Lakos, Makai, Molnár, Pólya, Túri, Varga, Virágos; Kovács, Kovács: Ácsi, Balla, Borbély, Burkus, B., Csernus, Cs., Gatsári, Losonczi, L., Mácsai, Marton, Máté, Nagy, Rohonczkay; Kúti: Zsarkó; Lakos: Fekete, Keresztes, Kis, Szigethi, Udvardi, Veres, V., Z., (A Z. lehetséges feloldása DR. KÁLMÁN DEZSÓ gyűjtése alapján *Zana*.); *Lukács: Csernus, Cs.; Lukácsy: Hutirai; Mészáros: Dunaháti, D.; Mihály: Molnár; Molnár: Alsó, Béres, Bölcsey, Bödi, B., Dévai, Dósai, D., Füst, F., Gazsi, Győző, Jakab, Juhász, Kis, Rúzs, S., Szarka, Sz.* (Az S. feloldása az 1870-es összeírás és DR. KÁLMÁN DEZSÓ gyűjtése alapján *Sarki*.); *Nagy: Bajkai, Batori, Biki, Buzi, B., Déló, Dongó, Doszlop, D., Erdőháti, Fábíán, Fekete, Felsővályi, Földvári, F., Gombai, Hajdú, Harsányi, H., Jámbor, Judik, Juhász, Kanász, Kecse, Keresztes, Ketse, Koldus, Kristó, Kudus, Kőteleki, K., Nánási, Pataki, Piti, Puskás, P., Rácz, Sarkadi, Sarkady, Sasi, (Soós), Szatmári, Szűrszabó, Sz., Túri, Váczi, Vadász, Varga; Német: Gunyhós; N.: Zsákos* (Az 1828-as összeírásban *Zsák. Nagy: CsMLSzF1 Szentés város Tanácsának iratai. Népösszeírás 1828. Így**

feltehetően *N.=Nagy*.); *Nyíri: Kiss* (A felhasznált 1857-es jegyzékben 28 ragadványnév nélküli *Nyíri* nevű családfő van. Mellette csak négy azonos kezdőbetűjű név. Lehetséges magyarázata, hogy a megkülönböztető ragadványnevek jelentésük miatt írásban nem rögzültek. Az 1828-as összeírásban szintén a *Kis Nyíri* alak szerepel egyetlen megkülönböztető névként.); *Pál: Kiss, K(áta), Kátai, Veres* (A teljes név zárójelben írása a név használatának kopását jelzi.); *Papp: Madarasi, M., Oláh, V.*, (A *V.* lehetséges feloldását nem találtam egyelőre.); *Pataki: Nagy; Rátz: Derzsi, Kiss; Seress: (Patai)* (A zárójeles írás itt is a név kopását jelezheti.); *Somogyi: Huszár; Sós: Nagy; Szabó: Balog(h), Borsos, B., Csemege, Czele, Dudás, D., Gyomai, Halász, Hubojna, H., Kalpagos, Kecskeméti, Kováts, Kürti, K., Mucsi, Mutsi, Patai, Rébeli, Réhbeli, Ónodi, Sallai, Sarkadi, Sinóros, Somodi, S., Szijjártó, Szoboszlai, Táci, Tulát, Vecseri, Vetseri; Székely: Ádám, Jenei, Nagy; Szilágyi: Dallos, Egri, K., Pósa, Szagyi* (A *Szagyi*-val a következő formában is: *Szagyi /Szilágyi/*. A *K.* lehetséges feloldása az 1870-es összeírás alapján *Kovács*.); *Szücs: Dombai, Fekete, Mózes, Vida, Zeke* (pontosabban *Zeke Szüts*); *Sz. Kecskeméti* (ez az egyetlen kéttagú családnév, amelynek első tagját rövidítve írták, bizonyára így is használták); *Takács: Órsi; Tót(h): Abonyi, Belák, Dora, Dunaháti, Dun., Fábrián, Hevesi, Inokai, Kánvási, Karikó, Kátai, Keresztúri, Korsós, Paku, Panyik, Pászti, Székely, Üveges, Vásárhelyi, Veres, Virágos, Zági, Zagy; Török: Félegyházi, F., Házverő, Szőke, Túri* (feltűnően sok a ragadványnév nélküli *Török* nevű az 1857-es jegyzékben, összesen 66, ezekhez írásban nem rögzült megkülönböztető neveknek kellett kapcsolódni); *Varga: Bene, Csikós, Dunás, D., Hosszú, Kotvics, Kovács, M., M(indszenti), P., Reö, Puskás, P., Révbeli; Vas: Dunaháti, D., Tési.*

Az előbbieken láthattuk, hogy egy-egy családnév hány és milyen előtagot kapott, a gyakori név viselőjét milyen jelzővel különböztették meg egymástól. (Lényegében ezt az egyébként nem általános feldolgozásmódot követi BARABÁS VILMA, Eszeny [Javorovo] család- és ragadványnevei című dolgozata: NÉ. 12 [1987]: 183–9.)

Legtöbb előtagot a *Nagy* (42), *Szabó* (28) és a *Tóth* (22) nevének kaptak. Az 1857-es jegyzék 231 fajta ragadványnevet tartalmaz (ahol a kezdőbetűvel jelzett név teljes alakban is szerepel, például *Kanfi Horváth* és *K. Horváth*, ott a két nevet egynek vettem).

A fenti rendszerezésben a ragadványneveket kapott családnéveket vettem alapul. Ezzel az 1857 előtti és utáni források hasonló rendszerezésével bemutatható változásvizsgálathoz kívántam adatokat szolgáltatni. Pontosabban annak elemzéséhez, hogy egy-egy családnév elé milyen gyakori előfordulás mellett milyen típusú megkülönböztető név került, és ez időben meddig maradt meg, mikor és hogyan kopott le, esetleg vált-e önálló családnévvé.

(Ezúton is megköszönöm a levéltár igazgatójának, dr. Barta Lászlónak, főlevéltárosának, Labádi Lajosnak és Berta Zsoltnak munkámhoz, a lehetséges források közötti gyors tájékozódáshoz nyújtott segítségüket.)

Szücs Judit